

TÜRKLERDE BİLİM, SANAT, MİMARLIK

Türkler henüz müslüman olmadan önce 674 yılında Basra'ya getirildiler. **Köle ya da paralı asker olarak getirilen bu Türkler, İslam mimari sanatında ilk yenilikleri oluşturdular.** Sarayların ve evlerin alçı süslemelerine eğri kesim tekniğini bu Türkler getirdi. Ayrıca yaş siva üzerine yapılan bezemeleri (güzel süsler) de İslam sanatına Türkler kazandırdılar. Türkler bu konuda Çinlilerden etkilenmiş olabilir. Ancak Türkler kendi zevklerine uygun bezeme sanatını geliştirdiler. Araplarda olmayan bu uygulama, Türk bezeme sanatı olarak, bölgedeki asker Türkler aracılığıyla kullanılmaya başlandı. **Türklerin ilk belirgin uygulamaları Basra bölgesinde yaptıkları Samarra ve Ebudülef Camilerinde görülür.**

Basra bölgesindeki bu Türklerden bir kısmı Mısır'a göç etti. Bir süre sonra Türk asıllı Ahmet Bin Tolun Mısır'da devlet kurdu. Başkenti Kahire'de kendi adına bir cami yaptırdı (877-879). Türkler, Caminin dış duvarına pencereler açtırdı ve dış görünüşü hafifletti.. Böylece Abbasi camilerinin kaleyi andıran görüntüsünden ayrıldı. Aslında bu değişiklik, yeni bir anlayışın hayata yansımalarıdır. **Türklerin, Müslümanlığı, insanı koruyor gibi görünürken tutsak eden bir kale olarak değil, aydınlığa ulaştırılan bir din olarak algıladıklarını gösterdiler.**

Türklerin kendi başlarına yaptıkları bu ilk caminin harim bölümü (ibadetin yapıldığı salon) Türk üslubundaki sivri kemerlerle kible duvarına paralel beş nefe ayrılır. Sivri kemer sistemi Türklerin çadırlarının (oba) şeklindedir. Türklerin ilk camisinin minaresi caminin dışındadır. Birinci katı köşelidir. İkinci katı yuvarlaktır. Üst bölümü ise, sekiz köşelidir.

Türk-İslam sanatının geniş uygulamaları Karahanlılar döneminde görüldü. Oğuz ve Karluk Türklerinin kurduğu Karahanlılar Türk Devletinin hanlarından Saltuk Buğra iki yüz bin çadırıyla birlikte İslamiyet'e girdi (944). Müslümanlığı daha önce kabul eden (921) İdil Bulgar Türk devleti'nin hakanı Almış ya da Almas Silgi'den farklı olarak Müslümanlığı devlet dini olarak ilan etti. Böylece Türklerin İslamiyet'e katılımları hızlandı. Dolayısıyla Türk Mimari sanatının İslam Sanatını etkilemesi de hızlandı.

Türklerin mimari alandaki üstünlüklerinin bir başka sebebi daha var. Arapların uyguladığı şeriat hükümleri, mezar yapımını yasaklamıştı. Ama Türkler, Tevbe Suresi 84. ayeti uygun bir şekilde yorumladıklarından atalarının mezarlarına ciddi önem verdiler. Böylece **Türklerin kurgan adı verilen mezar sanatları Müslümanlıktan sonra da devam etti. Böylece Müslüman-Türk mimari dehası biçimlendi.**

Karahanlı Türklerinin mimari eserlerinde geometrik motifli kuşaklar, birbirini kesen sekizgenler hakimdir. Türk mimarlığındaki eyvanlı (üç yönü kapalı ve genellikle tonoz örtülü mekan) medreselerin, türbelerin ve kervansarayların ilk örneklerine Karahanlı Türklerinde rastlanır.

Türk mimarisinde dört köşe plandan kubbeye geçiş, üçgen tromplarla (köşe binisi) sağlanmıştır. Böylece kubbenin etkisi pratik bir şekilde sağlanmıştır. **Bu köşe binilerine mimaride "Türk üçgeni" denilir.** Karahanlılar Müslüman olmadan önce kerpiç binalar yapıyorlardı. Ancak İslamiyet'e girdikten sonra tuğladan yapmaya başladılar. Bu uygulama da Türklerin İslam sanatından yararlanmaları şeklinde değerlendirilmelidir.

Yazıların bütün hakları *İsmail Hakkı Küpçü*'ye aittir

www.ihkupcu.com

Türkler bugünkü İran bölgesine geldiklerinde (11. yüzyılın başları), yöredeki mimari eserlerde Arap planı uygulanmaktaydı. Çünkü bölge genel olarak Arap egemenliğindeydi. Bölgede karşılaştırma yapabilmek için, Türklerin gelişinin öncesinden kalma ciddi bir eser malesef yoktur. Çünkü, Abbasilerin yaptıkları eserler; ahşap, kerpiç ve tuğladan yapıldığından çabuk harap oldular. **Günümüzde İran'ın övüldüğü eserlerin hemen tamamı Türkler tarafından yapıldı.** Zaten bölgeye gelen Türkler 1926 yılına kadar, kısa süren Moğol egemenliği dışında, kendi devletlerini sürdürdüler.

Selçuklu Türklerinin İsfahan'da yaptıkları İsfahan ve Zevare Mescidi ile Cuma Camisi günümüzdeki en güzel eserlerdendir. **Selçuklu Türklerinin İslam mimarlığına kazandırdıkları diğer bir yapı türü de medreselerdir.** Selçuklu Türkleri yapılarında geometrik, bitkisel ve hayvansal motifler, küfi ve nesih yazılar, çini ve yalancı mermer bezemeleri gibi süslemeleri yoğun olarak kullandılar.

Selçuklu Türkleri maden işlemlerinde; altın, gümüş, ve tuncun yanında pirinç de kullandılar. **Bu kullanım Türklerin, İslam maden sanatına getirdikleri diğer bir yeniliktir.** Selçuklu Türkleri eserlerinde ajur (süs) ve metale, bir başka metali kakma tekniğini büyük bir başarıyla uyguladılar. **Böylece insanların kullandıkları kap biçimleri Türkler sayesinde çeşitlendi.**

Karahanlı Türklerinin mimarisi sonradan kurulan bütün önemli Türk devletlerini etkiledi. Bir taraftan Selçuklu Türkleri vasıtasıyla Osmanlı Türklerine geçti. Diğer taraftan Gazneliler Türk Devleti aracılığıyla Babürlüler Türk Devletine geçti. Moğol akınlarıyla yerle bir olarak tarihten silinen Gazne sanatı Büyük Selçuklu Türklerini de etkilemiştir. Nitekim, Selçuklu Türklerinin yaptığı Leşker-i Bazar Sarayında, Uygur Türklerinin duvar resmi geleneğinin devamı olarak da nitelenen freskler (heykel süslemeleri) kullanılmıştır.

Büyük Selçuklu Türklerinden sonra Timurlu Türkleri, daha sonra ise Akkoyunlu Türkleri Tebriz'e hakim olmuştur. **Akkoyunlu Türkleri döneminde Tebriz'de ressam Kâri Mehmet Siyahkalem ve öğrencileri Türk resim sanatını doruğa çıkardılar.** Topkapı sarayındaki Fatih albümünde saklanan bu resimler, Müslümanlık öncesi Uygur Türklerinin sanatını Müslümanlıkla birleştirerek işleyen usta işi eserlerdir. (Not: belki daha önceki dönemlerde başka bazı eserler yapılmıştır. Ancak Gazne şehrini tarihten silen vahşilikteki Moğol saldırılarında kaybolmuş olabilir.)

Akhunlar Türk Devletinden sonra Hindistan'da kurulan ilk Türk devleti, Delhi Türk Sultanlığı'dır. Devletin kurucusu Kutbettin Aybeg (? –1210) 1206 ile 1210 arasında Delhi'de bir cami ve minare yaptırmıştır. Kutub Minar (Kutbettin Minaresi) diye anılan minare 1803 yılında üst bölümü depremde yıkılmasına rağmen 64 m. İle en yüksek minarelerdendir. **Hindistan'daki ilk Müslüman Türklerin yaptırdığı bu minarenin dış duvarlarının tamamı Kur'an'dan alınan ayetlerle süslenmiş olan en güzel minaredir.** Daha sonra sultan olan Şemseddin İl-Tutmuş'un tamamladığı Kuvvet-ül İslam Camisi, devrinin en güzel örneğidir.

Hindistan'da daha sonra hüküm süren Babür İmparatorluğu (1526-1856), çok önemli mimari eserler inşa etti. **Babür Moğol asıllı idi. Ama Türkçe konuşuyordu. Kendi yazdığı meşhur Babürname'si Türkçe'dir.** Tercümanlar aracılığıyla

Yazıların bütün hakları *İsmail Hakkı Küpçü*'ye aittir

www.ihkpcu.com

Farsça'ya çevirttimiştir. **Müslüman olan hemen bütün Moğollar gibi Babürlüler de çoğunlukla Türkleşmişti.** Babürlü Türkleri Seydiseyyid Camisinde mermerden dantela gibi oyarak pencere şebekeleri yaptılar. Bu eser Türklerin İslam sanatına mermer işçiliğinde getirdikleri önemli bir yeniliktir.

Babür Türklerinde Şah Cihan'ın Agra'da yaptırdığı Moti Mescit (İnce mescit) kırmızı mum taşındandır. Üzeri sedefe benzer bir mermerle kaplıdır. Şah Cihan'ın eşi İran bölgesindeki Safevi Türk Devleti'nin prenseslerinden Banu Begüm idi. Sahip olduğu çok güzel özelliklerinden dolayı Mümtaz Mahal olarak anılırdı. Son çocuğunu doğururken vefat etti. Şah onun adına Tac Mahal'i yaptırdı (1631-1652). **Babür Türklerinin yaptırdığı Tac Mahal halen dünyanın sayılı mimarilerindedir.** Bu eserin planı ve uygulaması İstanbul'dan gönderilen mimarbaşı Mehmet İsa Efendi ve ekibi tarafından Babür Türkleriyle birlikte yapılmıştır.

Demek ki İran'da Cuma camisini yapan Türkler, Hindistan'da daha farklı tarzda eserler ortaya koydular. Timur Türklerinin Semerkant'ta yaptıkları eserler ise hem mimari çeşitlilik hem de güzellik açısından daha farklıdır. Recüstan meydanındaki birbirine bakan üç medrese en güzel örneklerdendir.

Türkler Anadolu'ya geçtikten sonra da pek çok yenilikler yaptılar. İran bölgesinde tuğla kullanmışlardı. Anadolu'da taş kullandılar. İran bölgesinde yaptıklarından farklı olarak, camilerdeki harimin önündeki avluyu kaldırdılar. Anadolu'da kışlar daha soğuk olduğu için, medreselerin içindeki avluların boyutlarını küçülttüler. Üstünü bir kubbeyle örttüler. Çok sayıda ve güzel kervansaraylar yaptılar. Elbette Bizans ve Ermeni sanatlarından etkilendiler. Ama gittikleri her bölgede olduğu gibi, akıllı davrandılar. **Türk gelenekleri ile çevreden aldıklarını birleştirdiler. Yeni bir yaratıcılıkla kendilerine has, ama İslam kültürünü de temsil eden eserler ortaya koydular.** Böylece gittikleri her bölgede Türk-İslam kültürünü oluşturdular.

Türkler, İstanbul'daki Süleymaniye Camisini yaparak (1550-1557), bütün Roma'nın eseri sayılabilecek Ayasofya'yı geçtiler. Edirne'deki Selimiye Camisi (1574) ile, Süleymaniye Camisini de geçerek kendilerini geliştirdiler.

Bugün İstanbul'da yirmi kadar kitaplık vardır. **Bunlardan sadece Süleymaniye Camisinin kütüphanesinde 56.483 el yazması kitap olduğu tahmin edilmektedir.** El yazması kitaplar matbaanın olmadığı ya da geniş kullanılmadığı dönemlere aittir. El yazması kitaplarla ilgili olarak bir karşılaştırma yaparsak; Fransa kralı olan ve bilge lakaplı V. Charles'ın ölümünde (1380), kitaplığında 1200 el yazması kitabın olması, Fransızların diğer Avrupa devletlerine karşı övünç kaynağı olmuştur.

El yazması kitap sayıları arasındaki bu farkı görünce bazı sorular akla geliyor. Bilindiği gibi, bazı Avrupalı tarihçiler, Osmanlı Türklerinin İstanbul'un fethinden sonra hiçbir gelişme göstermediklerini iddia ederler. Eğer bu savları doğru kabul edilirse, Türkler İstanbul'un fethinden sonra çok az sayıda yeni kitap yazdılar demektir. Bu durumda Türklerin 15. yüzyılda Avrupalılardan çok daha üstün oldukları sonucu ortaya çıkmaktadır. Eğer Türkler, o dönemde Avrupalılardan el yazması kitap sayısında çok büyük üstünlüğe sahipseler, neden kendileri medeniyetlerini geliştiremediler. Yok eğer kitapların çoğunu İstanbul'un fethinden sonra yazdılarsa, zaten Türklerin İstanbul'un fethinden sonra da medeniyetlerini geliştirmeye devam ettikleri ortaya çıkar.

Yazıların bütün hakları *İsmail Hakkı Küpçü*'ye aittir

www.ihkupu.com

Arap yazarlardan Şumama bin El-Aşras (8. yüzyıl sonları- 9. yüzyıl başları) bir süre Türklere esir düşer. Daha sonra Türklere ilgili düşüncelerini yazıya döker. Türkleri inceleyen diğer tarafsız tarihçiler gibi, gördüklerini bütün çıplaklığıyla anlatır. Sonunda şöyle der : “Eğer onların memleketlerinde peygamberler ve filozoflar yaşayıp da bunların fikirleri kalplerinden geçse, kulaklarına çarparsa idi, sana Basralıların edebiyetini, Yunanlıların felsefesini, Çinlilerin sanatını unuttururlardı.”

Müslümanlıkla ilk tanışan Türklere **Farabi** (870-950), Türkistan'ın Otrar (sonraki adı Yangı) şehrinde doğmuştur. Bu bölgeye Farab dediklerinden Farabi adıyla anılmıştır. Platon ve Aristoteles'i (Aristo) inceleyerek, onların savundukları “idea”ların kaynaklarını Kur'an'da anlatılanlarla bağdaştırarak insanlara mutluluğun yollarını anlatmış ünlü bir filozoftur. **El Biruni** (973-1051), **Nasreddin Tusi** (1201-1274) ve **Uluğbey** (1394-1449) gibi Türk bilim adamlarının ilme yaptıkları katkıları unutmayan NASA yetkilileri, bu üç Türk bilim adamının isimlerini Ay'daki üç kraterle verdi. **İbni Sina** (980-1037) ise, tıp alanında zamanının en ünlü bilim adamıydı.

Türkler İslamiyet'e yeni boyutlar kazandırdılar. Müslümanlığı Arap egemenliğinden çıkarıp evrensel hale getirdiler. **11. yüzyılda İslam toplumunun derinlemesine dönüşüme uğraması, yani İslam Rönesansı Türklerin vasıtasıyla olmuştur denilebilir.**

Mimarlıkta, sanatta ve bilimde Türklerin ileriliğini görmek istemeyen bazıları Çinlilerin daha ileri olduklarını iddia ederler. Halbuki Çin'deki ilk sanatı Tabgaç Türkleri geliştirmiştir. Yun-Kang ve Lung-Min mağara sanatlarını oluşturanlar Tabgaç Türkleridir. Eski Çin dini inanışına göre halk, tanrıların kendilerine açık alanlarda yani tabiatın içerisinde yakarmalarını istediklerini düşünürlerdi. Bu nedenle Tabgaç Türklerinden önceye ait dini mabedleri yoktur. Çin'de Budizm'in yayılmasında ise Tabgaç Türklerinin etkisi büyüktür. Çinliler mimari eserlerini Budizm'den sonra vermeye başlamışlardır.

Çinlilerin Han sülalesinden itibaren (M.Ö. 206-M.S.220) devlet dairelerinde ve zenginlerin konaklarında uyguladıkları plan günümüze kadar değişmemiştir. Sadece Sung sülalesi döneminde 10. yüzyılda çatılarda dikeyliğe doğru bir eğilim belirmiştir. **Dolayısıyla Çin mimarisi ve sistemi hep aynı kalmıştır. Halbuki Türkler her gittikleri bölgede birbirinden farklı çok güzel eserler verdiler.**

Çinlilerin matbaayı 9. yüzyılda buldukları söylenilir. Halbuki Çin alfabesi yaklaşık üçbin harften oluşur. Çin'in kuzey komşusu olan Uygur Türklerinin alfabesi ise sadece 14 harften meydana gelir. O dönemin teknik şartlarında matbaanın hangi alfabe için daha uygun olduğunu iyi irdelemek gerekir kanaatindeyim. Eğer matbaayı ve barutu Çinliler bulmuş olsaydı neden devamını getirememişlerdi. Eğer Çinliler bulduysa devamını getirememeleri medeniyetlerinin ileri olmadığını, buluşların tesadüf olduğunu gösterir. Bir ülkede teknolojinin oluşması ve gelişmesi için bilimin de gelişmiş olması gerekir. Çinliler arasında dünyaca ünlü bir bilim adamı göstermek zordur. Halbuki Türk bilim adamlarının üçüne NASA bile gereken saygısını göstermiştir.

Yazıların bütün hakları **İsmail Hakkı Küpçü**'ye aittir

www.ihkpcu.com

Bazı tarihçiler Farsların Türklerden üstün kültüre sahip olduklarını iddia ederler. Halbuki İran'da gerek Türk egemenliğinden öncesinden kalan ve gerekse sonrasında Farsların yaptıkları ciddi bir eser yoktur. Sadece Türklerin yaptıkları vardır. İran'daki Türk eserlerinin çok ve çeşitli olmamasının bazı sebepleri vardır. Şah İsmail'den itibaren bölgedeki Türklerin Şiiliği seçmeleri sonucu, ana Türk Dünyası ile ilişkileri çok zayıfladı. Dolayısıyla kendi içlerine kapandılar. Buna rağmen ciddi eserler bıraktılar. **Eğer Farsların kültürleri daha yüksek idiyse, neden Türklerden önce ve Türklerden sonra hem de petrole sahipken kendilerini gösteremediler. Aynı sorular Türklerin yönetiminde kalmış diğer milletler için de sorulabilir.**

TÜRKLERDE MADENCİLİK

Türkler dünya üzerinde en geniş alana yayılmış ve gittikleri bölgelerde uzun süre devlet kurmuş millettir. Bu kadar geniş alana dağılmalarına ve bazen azınlıkta kalmalarına rağmen hem kültürlerini korumuşlar, hem de geliştirmişlerdir. Birbirinden uzaktaki Türk boylarında altın, gümüş, bakır, demir, kurşun gibi önemli maden isimleri aynıdır. Demek ki Türkler, dünyaya yayılmadan önce bütün bu madenleri işleyen güçlü bir uygarlığa sahiptiler.

Alma Ata'nın 50 km. Doğusunda Esik kurganında 2500 yıl öncesinden kalma altın elbiseli genç bir Hun Türkünün mezarı bulundu. Mezarda 4.000 kadar altın plaka vardı. Türk gencinin altından elbisesi pantolon ve ceket şeklindeydi. **Bu eserler Türklerin maden işleme sanatında çok ileri olduklarını göstermektedir.** Bazı tarihçiler Romalıların pantolonu Hun Türklerinden aldıklarını söylerler. 2500 yıl önceki Türk prensinin elbisesi bunu doğrulamaktadır. Bazı tarihçiler de mezardaki gencin Türk olmadığını iddia ederler. Ama hangi halktan olduğunu söylemezler. Bu durumda akla bazı sorular gelmektedir. Bu genç Türk değilse ve uzaydan da gelmediğine göre, böylesine uygarlığa ulaşmış bir halk nasıl hiçbir iz bırakmadan tarihten silinebilir. Diğer taraftan geçmişi olmadığı ileri sürülen ve sadece ata hükmeden Türkler, nasıl binlerce yıl çağdaşlarından daha güzel bir uygarlık kurabilmiştir.

İsmail Hakkı Küpçü